0. Preliminarii.

0. 1. Generalităţi. Petrecută independent de voinţa omului şi scăpînd observaţiei acestuia, evoluţia fonetică este totuşi un fenomen sesizabil. În mod firesc, vorbitorul stăpîneşte norma pe care o utilizează, învăţarea limbii avînd loc, de regulă, prin intermediul unei singure norme[1]. Contactul cu o altă normă — interesează, mai ales, dar nu exclusiv, contactul cu norma literară, superior organizată —, corelat cu tendinţa naturală de a accede la capacitatea de aplicare a principiilor acestei norme, poate genera, însă, o serie de tulburări[2]. Vorbitorul poate observa diferenţele dintre norma sa şi aceea a altui vorbitor şi poate încerca să-şi orienteze vorbirea după cea a vorbitorului normei literare, ori poate marca diferenţele dintre norma lui şi o altă normă paralelă[3]. Contactul cu o altă normă, aşadar, poate pune în mişcare anumite mecanisme prin care vorbitorul reacţionează lingvistic[4]. De regulă,

---

[1]Fireşte, vorbitorul stăpîneşte mai multe norme, însă pentru simplificare, termenul de *normă* a fost utilizat doar pentru a reda concepte precum 'normă literară', 'normă dialectală', 'normă regională'. Studiul de faţă a fost elaborat concepîndu-se *norma* ca set de norme, precum şi perspectivele diferite din care trebuie abordată chestiunea în discuţie. Astfel, se vor face deosebiri între normele care se evidenţiază în cazul mai multor relaţii: 1) grai-dialect-limbă literară, 2) limbă literară veche-limbă literară modernă, 3) idiolecte, 4) diferitele compartimente ale limbii.

[2]V. Philippide *Principii*, p. 107 şi urm. Savantul român vorbeşte aici de „amestecul vorbirilor"; de asemenea, v. şi Wartburg *Problèmes*, p. 22, 24, unde se arată că, la contactul dintre idiomuri, dialecte, se produc oscilaţii retrograde, în general mişcari în limbă.

[3]V. Martinet *Économie*, 42, unde se vorbeşte, în acest sens, despre acţiuni inhibitorii care pot fi responsabile de diferenţele şi divergenţele interdialectale. Cf. şi Gilliéron *Études de géographie*, p. 74, unde se observă că: „le langage n'est pas seulement le miroir fidele d'une activité qui lui est extérieure, il sollicite encore pour lui-même l'attention en l'activité du sujet parlant. À tous les degrés, le langage est l'objet de préoccupations où se mêlent à la volonté d'être pleinement intélligible la connaissance de la diversité des parlers individuels ou locaux, le sentiment confus d'une hiérarchie des parlers et des formes, un désir obscur du mieux-dire".

[4]Cf. şi Françoise Helgorsky, *Norme et histoire*, în „Le français moderne", 1982 (50), nr. 1, p. 15-41, unde autoarea arată că „Les normes régionales connaissent également des changements dans le temps perceptibles même au usagers" (p. 31), iar în *La notion de norme en linguistique*, publicat în „Le français moderne", 1982 (50), nr. 1, p. 1-15, aceeaşi autoare îşi exprimă convingerea că norma socială are la bază intervenţia

BDD-B1-02 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.172 (2026-01-27 23:46:52 UTC)

orice încercare, fie de depăşire a limitelor dintre norme, fie de netă diferenţiere a acestora, se face prin raportare la un anumit standard (normă literară, cea folosită de vorbitorul însuşi etc.). Sesizînd existenţa evoluţiei fonetice şi a diferenţelor dintre normele în contact, precum şi dintre registrele limbii, deşi este capabil să pună în aplicare principii deduse pe baza unor observaţii analogice, vorbitorul nu reuşeşte mereu să discearnă — în conformitate cu legile evoluţiei fonetice observate — asupra căii pe care ar trebui să o urmeze.

0. 2. Exemplificare. În latina populară, numeroase dereglări apar ca rezultat al unor contradicţii dintre manifestarea unor tendinţe din vorbirea populară, perturbatorii din punctul de vedere al normei, şi forţa conservatoare a unei norme ce fusese model, dar care devenise caducă. În mod asemănător, în vechea română literară, adică într-o perioadă în care limba vorbită ajunsese în momentul în care permitea — şi cu ajutorul unui model străin — edificarea unei norme[5], observatorul asistă la manifestarea contradicţiilor dintre tendinţe de ordonare şi regularizare a unei norme pe principii coerente şi evoluţia firească a unei limbi vii care se dezvoltă şi funcţionează natural, nestingherită de reguli[6]. S-ar putea găsi explicaţii ale acestui mod de a acţiona al vorbitorului, lămurindu-se procesele care au generat aceste acţiuni

---

conştientă a comunităţii, în vreme ce norma obiectivă (autoarea precizează în *art.cit.* valorile termenilor acestei distincţii) „se confond pour l'usager avec l'emploi «naturel» de sa langue (...). Toutefois, une variété donnée dans sa situation d'emploi peut être sentie comme une norme sociale et faire l'objet d'interventions conscients" (p. 10). Atît din cele ce reies din ultimele două rînduri citate aici, cît şi din cele susţinute de J. Gillieron (citat la nota precedentă), este de reţinut încă un aspect, care va fi discutat mai jos. Vorbitorul nu reprezintă un cadru pasiv în care limba se vorbeşte. Afirmaţia lui W. von Humboldt, conform căreia limba este *energeia* şi nu *ergon* nu poate fi deplină decît dacă se reaminteşte că vorbitorul este un agent care re-creează, el însuşi aflat într-o permanentă activitate. Pentru aceasta trebuie să se recunoască şi factorului conştient o anumită pondere.

[5]Pentru perioada dialectelor literare s-a avut în vedere situaţia complexă pe care vechile texte o reflectă.

[6]Nu sînt de ignorat chiar eventuale contradicţii din sînul celor instruiţi, care s-au repetat mai tîrziu (tot într-un moment prielnic normării, şi acesta plin de contradicţii), în cadrul disputei dintre latiniştii etimologişti şi fonetişti.

BDD-B1-02 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.172 (2026-01-27 23:46:52 UTC)

conştiente, prin urmărirea unor exemple din *Appendix Probi*[7],unde apar o serie de prescripţii precum:

coquens non *cocens* (p. 197);

exequiae non *execiae* (p. 197);

coqui non *coci* (p. 197).

Se constată că oclusiva velară rotunjită tinde să fie pronunţată fără apendicele labiovelar. Dar conştiinţa existenţei unui tip de abatere, grefată pe necunoaşterea formelor literare generează o reacţie care va face să crească gradul de confuzie, căci apare şi prescripţia:

vacua non *vaqua* (p. 197);

vacui non *vaqui* (p. 197).

Cele două serii de contexte fonetice din *Appendix Probi* nu prezintă identitate deoarece în primele cazuri are loc delabializarea oclusivei urmate de palatală, în celelalte exemple plecîndu-se de la oclusive urmate de o velară. Ceea ce interesează însă, este jocul labializării oclusivei pentru că aceasta era o cauză a oscilaţiilor înregistrate la acei vorbitori. O grafie precum *acqua*, care apare pentru grafia *aqua* (p. 198), — dacă nu cumva este doar o simplă grafie[8] — atestă încercarea de păstrare a fonetismului literar; tendinţa populară fiind, însă, destul de puternică, se ajungea la un soi de compromis. Vorbitorul pare a analiza doar intuitiv contextul fonetic, el centrîndu-se mai mult asupra sunetelor care se află în schimbare ori asupra cărora i s-a atras atenţia. El îşi urmează schimbările de articulare, simplificatoare şi uniformizante (fireşte, dacă sensul o permite) şi, deşi înţelege să se conformeze anumitor norme, judecă analogic (cu forme din norma-model), prin generalizare, înlocuind aproape mecanic un fonetism, în toate contextele pe care le percepe ca asemănătoare cu acel model. Organele articulatorii nu impun, aşadar, limite rigide, de natură coercitivă, vorbitorul putînd încerca să refacă forme ale normei căreia

---

[7]*Appendix Probi*, în *Grammatici latini* ex recenssione H. Keili, Leipzig, 1864, vol. IV, pars 1, p. 193-204.

[8]Totuşi, vezi Puşcariu LR II, p. 252-253, unde se consideră că inconsecvenţele grafice au drept cauze dezechilibrul fonemic, opinie la care, pentru destul de multe situaţii concrete, se poate adera.

BDD-B1-02 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.172 (2026-01-27 23:46:52 UTC)

vrea să i se conformeze. Aceste afirmaţii se pot mai bine ilustra cu ajutorul unor prescripţii precum :

miles non *milex* (p. 197);
aries non *ariex* (p. 198);
locuples non *locuplex* (p. 199);
poples non *poplex* (p. 199),

faţă de:

...rix non *meneris*[9] (p. 198),

forme în care tendinţa *cs* > *s*, existentă în latina populară, şi conştiinţa acestei „abateri" produc o serie de refaceri ale fonetismului „corect", chiar acolo unde „corect" ar fi fost -*s*. Evoluţia mai sus amintită a fost inconştientă, fonetică, în vreme ce o formă precum *ariex* apare printr-o substituţie conştientă, deliberată, vorbitorul creînd forma analogic, deoarece socoteşte că *aries* este tot rezultat al evoluţiei fonetice.

O altă ilustrare din *Appendix Probi* poate fi folosită spre a evidenţia relaţia dintre factorul fonetic şi cel fonologic. Prescripţia *i*, nu *y* apare astfel:

crista non *crysta* (p. 197);
vir non *vyr* (p. 198);
virgo non *vyrgo* (p. 198),
faţă de:
gyrus non *girus* (p. 197);
capsesys non *capsesis* (p. 198).

Aceste forme se pot corela cu unele de tipul:

Marsyas non *Marsuas* (p. 197);
tymum non *tumum* (p. 199);
myrta non *murta* (p. 199).

O simplificare de tipul *y* > *i* a determinat o reacţie conştientă opusă, astfel încît apar forme precum *crysta*. Pe de altă parte, *y* trece nu doar la *i* ci şi la *u*. În acest fel *y* devine un element de natură să producă unele confuzii între *i* şi *u*. Confuziile sînt generate — şi pot fi sporite — de faptul că vorbitorul este conştient de posibilitatea producerii acestora

[9]Din forma corectă (recomandată) doar atît s-a păstrat, însă este suficient pentru demonstraţia de faţă.

BDD-B1-02 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.172 (2026-01-27 23:46:52 UTC)

(posibilitate confirmată prin existenţa unor asemenea recomandări) şi încearcă să le elimine. Orientarea se face spre fonetismele pe care le consideră a fi caracteristice normei literare, însă analogia operează cu legile fonetice. Evoluţia fonetică este cea care procură material, creînd o bază, pe care vorbitorul poate specula, dacă o conştientizează. Într-adevăr, confuziile *i* > *u*, dar şi *u* > *i* apar: *bitumen* non *butumen* (p. 199), *tristis* non *tristus* (p. 198), *coruscus* non *scoriscus* (p. 198). Din punct de vedere fonetic, s-ar putea vorbi aici de asimilaţii şi disimilaţii, dar la baza acestora stă intervenţia factorului conştient. Factorul fonetic doar a permis şi înlesnit o astfel de modificare. Prima formă capătă *u* pentru *i* şi întrucît în mintea vorbitorului s-a produs o confuzie: el ştia că există situaţii în care trebuie să pronunţe *y* nu *i*, dar *y* se confunda cu *u* şi nu avem exemple de **u* non *y*. Pe de altă parte, o formă precum *scoriscus* poate apărea chiar dintr-o recomandare ce arată că *bitumen* este corect, dar şi din confuzia lui *u* cu *y* şi a acestuia cu *i*.

Se observă că puteau fi rostite toate sunetele (poate *y* [ü] începuse să ridice unele probleme căci devine bază de confuzii), o prescripţie putînd genera rostirea şi a sunetelor de care evoluţiile fonetice trecuseră deja. Dificultatea nu putea fi una fonetică. Dacă se urmăreşte un „raţionament”[10] de tipul:

dacă *e* > *o*	***telonium*** *non* ***toloneum***
	iecur *non* ***iocur***
şi *e* > *i*	***solea*** *non* ***solia***
atunci *i* > *o*	***orilegium*** *non* ***orologium***
	tonitru *non* ***tonotru***
şi dacă	***telonium*** *non* ***toloneum*** (*e* > *o*)
şi	***formica*** *non* ***furmica*** (*o* > *u*)
	tolerabilis *non* ***tulerabilis***
atunci	***catullus*** *non* ***catellus*** (*u* > *e*).

[10]Construit cu exemple din *Appenix Probi*. În ceea ce priveşte termenul de „raţionament”, acesta este utilizat nu în sensul obişnuit, ci numai spre a se sublinia inserţia factorului conştient. Pentru „intuiţii lingvistice orientate greşit”, v. Dumistrăcel *Influenţa*, p. 109.

BDD-B1-02 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.172 (2026-01-27 23:46:52 UTC)

se impune constatarea că este posibil ca felul în care se poate produce confuzia să decurgă din cel în care se petrece evoluţia fonetică şi sînt percepute şi considerate rezultatele acesteia. Cu ajutorul unor exemple precum cele de mai sus se observă cum factorul inconştient nu acţionează singur, alături de acesta acţionînd periodic şi cu intensităţi variabile un alt factor, de natură conştientă.

0. 3. Comentariu. Punctul comun al unor evoluţii din limbă poate deveni cauză a confuziilor într-o perioadă în care tulburările din limbă sînt generate de procesele fonetice aflate în contradicţie cu procesele din actul normării, care prezintă tendinţa de a corecta evoluţia[11]. Evoluţia fonetică nu este stopată decît parţial, instrumentul prin care se petrece aceasta devenind cauză a unor noi mişcări în zona care prezintă identitate ori apropiere contextuală la nivel fonetic cu contextele în discuţie. Fără a exista limitări în ceea ce priveşte posibilităţile vorbitorului de a articula sunetele în cauză, apar confuzii întrucît principiul coerenţei în modificările operate de acesta nu este dublat de o bună cunoaştere a limbii în plan diacronic, în contextul ciocnirii (contactelor) dintre norme, ajungîndu-se la analize nefundamentate cu consecinţe asupra formelor[12]. De aceea, excepţia nu reprezintă în mod necesar neîncadrarea în aceeaşi serie a ceea ce, aparent, face parte din respectiva serie, ci rezultatul unei alte perspective.

1. Generalităţi.

1. 1. Tema studiului. Studiul de faţă îşi propune să observe şi să descrie pe baza unor analize amănunţite o serie de cazuri tipice în care s-ar putea spune că vorbitorii aplică legi fonologice în vreme ce tiparele de comportament lingvistic şi mentalitatea acelor vorbitori rămîn guvernate de caracterul centrifug al legilor fonetice[13]. Schimbările

---

[11]Cf. evoluţia convergentă *kl*, *fl* > *hly*, fenomen determinat de aspiraţia vorbitorilor către o altă normă, în Hagege, Haudricourt, p. 41, nota, unde se vorbeşte de „hypercorrectisme”.

[12]La nivel individual, acelaşi lucru se poate întîmpla (aici însă, analiza nu mai este neîntemeiată în mod absolut, ea poate fi corectă, ci este diferită de aceea a colectivităţii).

[13]Distincţia *lege fonetică / lege fonologică*, definirea şi prezentarea acestor concepte, sînt făcute de S. Puşcariu în *Phonétique et phonologie* şi *Sur les lois phonétiques*, în

BDD-B1-02 © 2000 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.172 (2026-01-27 23:46:52 UTC)